

ВІДГУК

офіційного опонента

кандидата педагогічних наук

Перцова Олександра Володимировича

про дисертацію **Коміренка Юрія Анатолійовича**

**«Розвиток системи виховання в кадетських корпусах України
в середині XIX – на початку XX століття»**

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Розвиток нової української школи є важливою складовою державотворення. Нова школа має увібрати в себе кращі національні традиції, здобутки вітчизняної і світової педагогічної науки, забезпечити передачу молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України.

У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває вивчення історії української освіти, зокрема, досвіду виховання кадетів у військових закладах освіти, які діяли на етнокультурній території України в середині XIX – на початку XX століття. Цей педагогічний досвід цікавий тим, що становлення та розвиток системи виховання в українських кадетських корпусах відбувалися в умовах поетапного розгортання протистояння колоніальній політиці Російської імперії, пов'язаного з українським національним відродженням. Незважаючи на впровадження колоніальним режимом політики русифікації, у Полтавському, Київському, Сумському й Одеському кадетських корпусах, як це було доведено дисертантом, склалися традиції виховання, зумовлені українським світоглядом і національними духовними цінностями.

Важливо відзначити, що дисертація підготовлена відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер № 0111U009198).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті проведеного дослідження дисертантом:

- здійснено аналіз історіографії проблеми та джерельної бази дослідження;
- розкрито передумови становлення та визначено етапи розвитку кадетських корпусів в Україні в середині XIX – на початку XX століття;
- охарактеризовано специфіку організації діяльності кадетських корпусів України в досліджуваний період;

– виокремлено особливості системи виховання у формуванні особистості кадета в середині XIX – на початку XX століття.

Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертація Ю. А. Коміренка є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому *вперше*:

– виявлено організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття;

– виокремлено засадничі принципи підготовки фахівців у військових закладах освіти Російської імперії в досліджуваний період такі, як військова дисципліна; військова моральність; товарицькість як домінанта колективного корпоративного виховання; патріотизм, що формувався протиріччями між вірнопідданськими інтенціями та прищепленням любові й шанобливого ставлення до культури рідного народу;

– з'ясовано специфіку організації діяльності українських кадетських корпусів у досліджуваний період: 1) соціально-культурний склад учнів і педагогів як передумови культурного, психологічного, історичного, соціального характеру для засвоєння українофільських ідей; 2) етнокультурне та життєве середовище конкретного закладу освіти, засноване на питомій для української ментальності повазі до особистої свободи і людської гідності;

– розкрито особливості виховної системи у формуванні особистості кадета в Полтавському, Київському, Сумському й Одеському кадетських корпусах у досліджуваний період: 1) реалізація концепції виховуючого навчання; 2) поєднання суворої вимогливості й любові до вихованців як визначальна риса виховної системи і педагогічна традиція; 3) упровадження концепції триєдності розумового, морального і фізичного виховання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації Ю. А. Коміренка, автореферату та змісту публікацій дисертанта дають змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених автором результатів.

Дисертантом опрацьовано значний масив наукових джерел (420 найменувань, з них 14 архівних джерел), на підставі розгляду яких сформульовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується належною методологічною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць, і загалом не викликає сумніву.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота Ю. А. Коміренка містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати в сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Обґрунтовані в дисертації результати *впроваджено* в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 421/01 від 18.02.20 р.), Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 013/305 від 30.06.17 р.), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка про впровадження № 68-20-193 від 16.03.20 р.).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Не викликає сумнівів і практичне значення одержаних результатів, оскільки виокремлені організаційно-педагогічні засади розвитку системи виховання в кадетських корпусах Наддніпрянщини, зумовлені українським світоглядом і національними культурними традиціями, можуть бути використані для розв'язання наукових і практичних завдань у сучасних умовах реформування освітньої системи України.

Систематизовані й узагальнені наукові положення, фактологічний матеріал, джерельна база можуть стати основою: 1) для подальших наукових розвідок з історії військової освіти, історії педагогіки, соціальної педагогіки, історії України; 2) для розширення, доповнення й оновлення змісту навчальних курсів: «Історія педагогіки», «Військова справа»; 3) для написання підручників і посібників з історії педагогіки, навчальних посібників і праць узагальнюючого характеру з історії військової справи України.

Матеріали дисертації можуть бути використані закладами педагогічної освіти та післядипломної педагогічної підготовки й перепідготовки вчителів під час вивчення курсів теорії та історії педагогіки, історії української культури, педагогічного краєзнавства, для розробки, вдосконалення й розширення змісту навчальних спецкурсів і спецсемінарів. Отримані результати наукового пошуку можуть бути враховані у процесі вдосконалення змісту підготовки здобувачів гуманітарних спеціальностей, створенні умов для всебічного розвитку особистості, її освіти та самоосвіти впродовж життя.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертаційна робота Ю. А. Коміренка має чітку структуру, відзначається цілісністю й логічністю викладу наукового матеріалу. Рецензована робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 333 сторінки, із яких 200 – основного тексту. Розділи дисертації

логічно завершені, містять висновки, які відповідають змісту та поставленим завданням дослідження.

Дисертант на достатньому науковому рівні обґрунтував вибір теми, її актуальність, визначив мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні та теоретичні основи, аргументував використання обраних методів дослідження.

У першому розділі – *«Історія становлення і розвитку кадетських корпусів в Україні середини ХІХ – початку ХХ століття»* – проаналізовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; висвітлено передумови становлення кадетських корпусів в Україні середини ХІХ – початку ХХ століття; схарактеризовано етапи розвитку кадетських корпусів у великих губернських містах України.

Систематизація наукової літератури на засадах історико-логічного аналізу дозволила виділити й охарактеризувати в історіографії кадетських корпусів три періоди: імперський, радянський і пострадянський. Це дало підстави стверджувати, що в українській історіографії дослідження, присвячені кадетським корпусам Наддніпрянщини, з'явилися нещодавно, здебільшого в галузі військової історії, а не педагогіки.

За важливий критерій у відборі й аналізі значної кількості джерел було обрано територіально-регіональні ознаки: приналежність джерел до певної культури – української чи російської. В опрацюванні джерельної бази особливу увагу приділено джерелам особового походження, адже їх активне залучення й аналіз з допомогою дослідницького інструментарію суміжних дисциплін дозволило виявити специфіку системи виховання кадетських корпусів Наддніпрянщини й вивести їх із загальноросійського контексту та поставити питання про подальше дослідження історії й діяльності цих військових закладів освіти в українському національно-культурному контексті, що відповідає сучасним запитам вітчизняного гуманітарного знання, зокрема у сфері історико-педагогічної науки. Такий підхід сприяв вирішенню поставленої мети під обраним у дослідженні етнокультурним кутом зору.

Звернення до кількох різнопланових періодизацій соціально-політичного, культурно-громадського, науково-педагогічного характеру, дозволило з'ясувати передумови формування педагогічної системи в українських кадетських корпусах та її принципові відмінності від системи виховання решти імперських військово-навчальних закладів інтернатного типу, відтак виокремити в розвитку кадетських корпусів України із середини ХІХ до початку ХХ століття чотири етапи, зумовлені педагогічними й етнокультурними чинниками.

У другому розділі – *«Організаційно-змістові засади діяльності кадетських корпусів України середини ХІХ – початку ХХ століття»* – з'ясовано специфіку організації освітнього процесу й проаналізовано учнівський і викладацький склад кадетських корпусів досліджуваного періоду; висвітлено особливості формування педагогічного складу

кадетських корпусів у контексті розвитку вітчизняної школи та педагогічної думки; охарактеризовано зміст підготовки військових фахівців у кадетських корпусах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття.

Слід відзначити результативний підхід до аналізу соціально-культурного складу учнів і викладачів кадетських корпусів Наддніпрянщини, який показав, що у двох найдавніших на території України кадетських корпусах Полтави і Києва, які відкрито безпосередньо для дітей української шляхти і в яких переважно навчалися нащадки козацтва, на відміну від Одеського і Сумського корпусів, представлених дещо іншим соціально-культурним складом учнів, сформувалися передумови культурного, психологічного, історичного, соціального характеру для засвоєння українофільських ідей, – з одного боку. З іншого, – у полтавському і київському закладах протягом усього їх існування працювала плеяда педагогів – безпосередніх активних учасників українського руху, харизматичних особистостей, які впливали на формування світогляду кадетів та становлення їх особистості.

Заслуговує на увагу авторський висновок про те, що у стінах українських кадетських корпусів, насамперед Полтавського і Київського, відбувалося відверте протистояння двох педагогічних систем, побудованих на вкрай відмінних ментальних засадах і непримиренних системах цінностей – гуманістичній і авторитарній, які формували принципово різні світоглядні поняття й морально-етичні пріоритети. Для певної частини педагогів і вихованців кадетських корпусів Наддніпрянщини, яка була охоплена потужним культурно-громадським рухом національного відродження, рідною усвідомлювалася не російська, а українська культура, що вступало у відверте протиріччя з вихованням у майбутніх офіцерів вірнопідданських почуттів до царя й російського престолу.

У третьому розділі – *«Особливості системи виховання українського кадета в середині ХІХ – на початку ХХ століття»* – здійснено аналіз концепції виховуючого навчання в практиці кадетських корпусів України; визначено головні характеристики їх виховної системи; охарактеризовано концепцію триєдності розумового, морального і фізичного виховання в діяльності кадетських корпусів у досліджуваний період.

Автором виокремлено особливості виховної системи у формуванні особистості кадетів Наддніпрянських корпусів, пов'язані з тим, що актуальні для тогочасної педагогіки ідеї виховуючого навчання та триєдності розумового, морального і фізичного розвитку особистості в українському етнокультурному середовищі розвивались органічно, набуваючи продуктивного втілення зусиллями педагогічних колективів під ефективним управлінням директорів, здатних розумно, зважено, обґрунтовано підтримати й спрямувати в належне річище творчу ініціативу як колег, так і вихованців, керуючись почуттям довіри, любові та поваги до них.

Важливим внеском дисертанта є те, що йому вдалося виявити за директорства В. Ф. Святловського, Ф. І. Сімашка, С. О. Слущького, Г. П. Кузьміна-Караваєва, П. М. Юшенова, А. М. Саранчова,

Л. Й. Кублицького-Піотуха, та деяких їхніх попередників і наступників певну спадкоємність, на ґрунті якої можна говорити про формування традиції щодо створення системи виховання на базі єдності розумового, морального і фізичного розвитку дитини та виховуючого навчання, у процесі якого формується гармонійно розвинута особистість, здатна скористатися набутими знаннями практично – в конкретних умовах і обставинах життя. Ця традиція у добу переформування військових гімназій на кадетські корпуси, коли в заклади поверталася муштра за рахунок загальноосвітніх предметів, відтак падав рівень як освіти, так і виховання, дозволила українським корпусам залишатися кращими в Російській імперії за рівнем і навчання, і виховання.

Висновки до кожного розділу й усієї роботи є науково доведеними, логічними і переконливими, вони впливають зі змісту дисертації та містять елементи наукової новизни. Однак принципово важливим здобутком дисертанта стало узагальнення, пов'язане з тим, що серед директорів кадетських корпусів Наддніпрянщини утворилася плеяда випускників Полтавського і Київського закладів, це – М. Е. Дерюгін, Л. Й. Кублицький-Піотух, М. Г. Попруженко, О. П. Потоцький, М. О. Радкевич, А. М. Саранчов, які розвивали педагогічну традицію українських військово-навчальних закладів, специфіку яких обумовлювало поєднання вимогливості і любові, як головного критерію у ставленні наставників до вихованців. Зазначена традиція бере початок у найстаршому з кадетських корпусів України – Полтавському, у стінах якого зачалась особлива атмосфера («дух» закладу), заснована на питомій для української ментальності повазі до особистої свободи і людської гідності. Поєднання суворої вимогливості й батьківської любові створювало особливий тип педагога – наставника, учителя, вихователя, перед яким соромно. Такий підхід до виховання був надзвичайно дієвим, оскільки щире усвідомлення своєї провини й глибоко пережите каяття закарбовуються дитячою пам'яттю назавжди, визначаючи подальшу лінію поведінки в процесі формування особистості. Означений погляд на виховання як питома риса виховної системи в кадетських корпусах Наддніпрянської України орієнтував наставників апелювати не до страху покарання, а до пробудження у вихованців совісті й почуття сорому, що сприяло моральному розвитку українських кадетів.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційна робота Ю. А. Коміренка за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дослідженням.

В цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. Дисертант запропонував докладний науково обґрунтований аналіз кожного з виділених ним періодів історіографії кадетських корпусів. Однак, на наш погляд, не зовсім вдалою є назва останнього, третього періоду –

«пострадянський». Термін «постколоніальний» здається більш вдалим, з огляду на те, що дає можливість сучасні українські дослідження, присвячені історії кадетських корпусів, відмежувати від сучасних російських досліджень.

2. На нашу думку, доцільно було б більш докладно розглянути останній четвертий етап розвитку кадетських корпусів Наддніпрянщини в аспекті їх українізації з 1917 по 1920 рр.

3. Характеризуючи передумови становлення кадетських корпусів на українських землях, дисертант зосереджується на соціально-політичних і освітніх факторах, лишаючи поза увагою економічні, натомість розгляд економічних передумов підвищив би рівень об'єктивності здійсненого ним аналізу. Позаяк йдеться про провінційні навчальні заклади, які за економічними умовами не були конкурентоспроможними в порівнянні зі столичними, однак, як доведено в дослідженні, Полтавський і Київський кадетські корпуси давали кращі в імперії показники за результатами навчання та виховання.

4. Переконливість загальних висновків була б вагомішою, якби дисертант розглянув можливі шляхи впровадження певних здобутків, дослідженого ним історичного педагогічного досвіду в сучасну систему виховання українських військових закладів.

5. Зважаючи на актуальність теми, її наукове опрацювання в культурно-національному контексті та новизну матеріалу, як побажання для подальшої наукової роботи в означеному напрямі рекомендуємо підготувати та видати наукове видання – монографію. Вважаємо, що таке видання стане в нагоді дослідникам історії педагогіки.

Проте висловлені зауваження і побажання не знижують загальної високої оцінки проведеного дослідження.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дослідження відображено у 19 наукових одноосібних працях здобувача. Основні результати представлено у 5 статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, та 2 статтях – у наукових періодичних зарубіжних виданнях. Апробацію матеріалів дисертації засвідчують 12 статей.

На основі аналізу змісту публікацій Ю. А. Коміренка можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів».

Аналіз дисертації, автореферату й опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертація «Розвиток системи виховання в кадетських корпусах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо кандидатських дисертацій, а її автор – Коміренко Юрій Анатолійович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент –
старший викладач кафедри
педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(м. Кропивницький)
кандидат педагогічних наук

О. В. Перцов

Підпис засвідчую
Ректор

О. А. Семенюк